

UDK 329.15(497.13)»1945/1948«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12. X. 1991.

Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945.—1948.)

BILJANA KAŠIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Osnovna tema rada jest uloga partijske ideologije u socijalnom, a na pose političkom prostoru poslijeratne Hrvatske.

Uloga i učinci djelovanja partijskog ideosklopa u Hrvatskoj analiziraju se prvenstveno kroz prizmu revolucionarnog »legaliziranja« potretka partijske države.

Uz bazičnu rekonstrukciju Agitpropa Komunističke partije Hrvatske kao instrumenta izravnog posredovanja partijske ideologije, autorica ocrtava tri njegove značajke: legitimacijsku potkrepu političke zajednice, sublimiranje nacionalnog entiteta i partijnost kao mjeru prosudbe u sferi kulture.

S historiografskog stajališta partijska ideologija ima određujuću ulogu u povijesnim zbivanjima Hrvatske u razdoblju 1945.—1948. Naspram redukcionističkih istraživanja, koja prvenstveno predmnijevaju aspekt ideološkog unutarpartijskog rada ili pak semantičkog ustrajavanja na istovjetnosti ideologije s partijskim programom, problematika partijske ideologije strukturalno je slojevitija i funkcionalno moćnija. Ona zahtijeva ne samo istraživanje strukture i uloge partije i institucija koje su odgovorne za stvaranje ideologije, već sve sfere unutar kojih se ideologija uspostavlja i upotrebljava kao legitimacija postojeće distribucije moći statusa i uloga.¹

Partijska ideologija u osnovi zaokuplja cjelokupan socijalni prostor Hrvatske instrumentima izravnog rukovođenja, nizom posredovanja i kontrolom svih područja života nadilazeći time »društvenu nadgradnju«. Za razliku od sovjetske ideologije, na koju je primjenjiva Ludzova podjela² u dvije faze: fazu revolucionarne ideologije i fazu ideologije učvršćenja,

¹ *Zaslavski, V.*, Neostaljinistička država, Naprijed, Zagreb 1985., 84.

² *Ludz, P. C.*, Ideologiebegriff und marxistische Theorie, Westdeutscher Verlag, Opladen 1976., 92—93.

u Hrvatskoj (i Jugoslaviji uopće) odnos je složeniji. Činom osvajanja vlasti partijska ideologija ne gubi sve karakteristike prve faze već ih na razini organizacije poput Narodne fronte vješto primjenjuje (sintagma »rad s masama«), kombinirajući bazičan revolucionarni vrijednosni kôd ideologije s intencijama vlasti. Nasilno revolucioniranje zbilje immanentno polazištu Komunističke partije, po kojemu je revolucija u biti program, implicite je značilo prethodni legitimitet svih postupaka, radnji i procesa uspostavljene vlasti. Drugim riječima, partijska ideologija biva okosnicom revolucionarnog »legaliziranja« poretka koji ubrzo poprima obrise partijske države.

Institucionalno, CK KPH, točnije, Politbiro CK KPH,³ bio je pronositelj i izvršitelj partijske politike KPJ, dok su se osnovna pitanja ideologije izravno i ponekad neovisno o Politbirou rješavala i provodila u Agitpropu CK KPH, podvlašćenom vertikalnoj agitpropovskoj shemi. Svaka povijesna analiza mora, na određeni način, uvažiti i vertikalnu instituciju ideologije, koja je logikom demokratskog centralizma određivala poziciju Partije Hrvatske, i okolnosti jugoslavenskog konteksta. Tri su, po mojem sudu, osnovne značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945.—1948.), ujedno i predmet daljnje analize:

- 1.1. izravno legitimiranje »opće volje« kao ideologijske a ne političke (materije), koristeći se pritom raznolikim legitimacijskim elementima,
- 1.2. sublimacija nacionalnog (entiteta, kolektiviteta) naspram ili u funkciji »objektivnog interesa« proletarijata,
- 1.3. partijnost kao mjera revolucionarnog — socijalističkog nazora na svijet i interventne prosudbe u sferi kulture.

Prije razmatranja svake značajke ponaosob, bitnom se čini osnovna rekonstrukcija Komunističke partije Hrvatske, ponajprije agitpropa (mo-

³ Tek se relativno precizno može u neposrednom poslijeratnom razdoblju utvrditi sastav Politbiroa CK KPH, najvažnijega političkog tijela Komunističke partije Hrvatske. Pritom se za kriterije može uzeti prethodni najbliži pokazatelj i frekvencija sudjelovanja pojedinih ličnosti na prvim poslijeratnim sjednicama CK KPH.

Prema podacima iz 1944. godine sastav Politbiroa CK KPH bio je: V. Bakarić (sekretar), D. Brkić (org. sekretar), M. Belinić, A. Berus, P. Gregorić, I. Krajačić, K. Marović, M. Počuča, D. Saili, S. Zlatić, R. Žigić. Opširnije o tomu usp. *Jelić, I.*, Komunistička partija Hrvatske u završnoj etapi narodnooslobodilačke borbe, Oslobođenje Hrvatske 1945., Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1986., 50—61, te monografiju istog autora: Komunistička partija Hrvatske 1937—1945. Globus, Zagreb 1981. U razdoblju od 1945. do 1948. godine sastajao se prošireni Politbiro u funkciji CK, najčešće u sastavu: V. Bakarić, J. Blažević, D. Dragosavac, P. Gregorić, I. Jordan, S. Krajačić, V. Krstulović, M. Kufirin, K. Mrazović, M. Počuča, A. Raos, D. Saili, S. Zlatić. Na Drugom kongresu KPH, održanom u studenom 1948., za sekretara CK Komunističke partije Hrvatske izabran je V. Bakarić, te Politbiro u punom sastavu: A. Biber, I. Krajačić, D. Brkić, D. Saili, M. Belinić, R. Žigić, S. Komar, N. Sekulić Bunko, A. Berus i M. Požuća (Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Ognjen Prica, Zagreb 1949., 267).

Iz hrvatskoga partijskog vodstva u Politbiro CK KPJ je (prema partijskoj dokumentaciji CK KPJ) do 19. travnja 1946. godine djelovao A. Hebrang (A CK SKJ, 1946.), a sjednicama su više puta prisustvovali I. Gošnjak i V. Krstulović, te V. Bakarić u svojstvu sekretara Politbiroa CK KPH.

del, sastav, sustav). Time se zorno očitava proces i načini prisvajanja sve društvene moći u partiji kao političkom subjektu i njezino posredovanje označeno kao »revolucionarno transformiranje društva«.

Po strani od pitanja političke legitimnosti takva konstituiranja i strukturiranja političke zajednice, što je predmet zasebne analize⁴, kao i prijepora oko ograničenog »revolucionarnog suvereniteta«⁵ same KP Hrvatske, analiziraju se prvenstveno uloga i učinci djelovanja partijskog ideološkog sklopa u Hrvatskoj. Pritom se ima na umu Agitprop kao osnovno tijelo i paradigmatički model posredovanja ideologije (totaliteta), na čiju se ulogu koncentrira daljnji tekst.

Nakon oslobođenja i osvajanja vlasti pristupa se čvrstom organizacijskom ustrojstvu cijelog agitacijsko-propagandnog rada, što je bilo u funkciji jedinstvenog rukovođenja privrednim, društvenim i kulturnim životom općenito.

Direktivom CK KPJ o reorganizaciji agitacije i propagande⁶ ujedinjuje se agitacijski, propagandni, kulturno-prosvjetni i idejno-teorijski rad na području Hrvatske pod rukovodstvom partijskih komiteta, a osnivaju se i agitaciono-propagandne komisije s posebnim sektorima (sektor za štampu i propagandu, teoretsko-predavački sektor, kulturni sektor, organizaciono-tehnički i pedagoški sektor). Odmah od početka očigledno je nastojanje za obuhvatnijim preuzimanjem i kontrolom cjeline nadgradnje, vidljivo u dijapazonu kompetencija (kontrola tiska, ideološki rad, kultura) i agitpropovskom organizacijskom ustrojstvu. Potpuno partijsko rukovođenje agitacijom i propagandom, a istodobno informativna komunikacija i kontrola viših partijskih foruma nad nižima, ostvarivala se posredovanjem (ne direktnim) povezivanjem viših i nižih agitprop komisija putem partijskih »forumna na terenu«. Agitprop CK KPH bio je okosnica između nižih i viših instanci, premda u njegova uloga bila i u organizacijskom smislu svojevrсно pozicioniranje između direktiva Agitpropa CK KPJ⁷ i Politbira CK KPH. Agitprop CK KPH gotovo se o svim pitanjima iz kulture, novinstva, izdavaštva konzultirao s Agitpropom CK

⁴ U svjetskoj recentnoj literaturi novijeg datuma, a napose politološkoj, realsocijalistička uređenja smatraju se oblikom modernizacijskih diktatura, a njihova se legitimnost nadaje problematičnom. (Usp. *Welsch, W.*, *Unsere postmoderne Moderne*, Weinheim 1987., *Acta humaniora*; *Apter, D. E.*, *Rethinking Development. Modernization, Dependency and Postmodern Politics*, Newbury Park 1987., Sage Publications.)

⁵ Riječ je o specifičnom odnosu Politbira CK KPJ prema nacionalnim partijskim rukovodstvima. Politburo CK KPJ ocjenjivao je situaciju u pojedinim republikama na temelju izvještaja i prisutnosti njihovih partijskih funkcionera, no očito je da oni nisu imali ni političke samostalnosti ni mogućnost inicijative, već djeluju kao izvršitelji odluka i zaključaka Politbira CK KPJ. Kvalifikacije kao »separatizam«, »oportunistizam«, »odstupanje od linije«, izricane na sjednicama, imale su najčešće značenje partijske kritike/kazne koju je Politburo CK KPJ upućivao rukovodstvima republika. (O tomu usp. *Obradović M.*, *Politički sistem »narodne demokratije« u Jugoslaviji (1945—1952)*, doktorska disertacija obranjena na FPN, Zagreb 1989.), 190—198.

⁶ Arhiv Instituta za suvremenu povijest (dalje: A ISP), Fond CK SKH, 1945., Agitprop, O reorganizaciji agitacije i propagande.

⁷ Neosporno je da glavnu ulogu u agitprop hijerarhiji — čije se direktive besprizvno slušaju — ima nosivi čovjek Agitpropa CK KPJ, Milovan Đilas.

KPJ ili pak tražio njegovo odobrenje⁸, dok je istodobno Komunistička partija Hrvatske putem Agitpropa uspostavljala kontrolu i koordinaciju nad svim osnovnim punktovima i medijima sfere nadgradnje (pisanje, radio-program, kino-proizvodnja, kazališna izvedba) prenoseći i svoje izvještaje Agitpropu CK KPJ.

Odlukom Komunističke partije Jugoslavije o organizacionim pitanjima⁹ strukturiran je Centralni komitet CK Komunističke partije Hrvatske. Agitprop je jedan od prvih osnovanih odjela KPH (formiran je još 1. lipnja 1945. godine)¹⁰. Po danoj odluci tada se uz odjel za agitaciju, odjeljenje za kadrove, sindikalnu i žensku komisiju, osnivaju organizaciono-instruktorsko odjeljenje i komisije: Vojna komisija, Komisija za škole, Komisija za ekonomsku politiku, Komisija za izgradnju vlasti¹¹.

Agitacijski aparat KP Hrvatske (strukturno i organizacijski) odredila su dva isprepletana procesa: proces dinamičkog kadrovskog ekipiranja sve zahtjevnijeg ustrojstva vlasti i proces organizacijskog učvršćivanja postavljeneog modela.

Od sredine 1945. do početka 1948. godine bilo je više kadrovskih preinaka, jer je personalno zaposjedanje funkcija unutar »subjektivnih snaga« tek trebalo obaviti.

Prvi Agitprop CK KPH djelovao je u sastavu: za štampu — Ivo Sarajčić, za predavački sektor — Milo Popović, za kulturni sektor — Joža Horvat i za prosvjetni sektor — Marin Franičević¹². Za Odjeljenje agitacije i propagande bio je u toku 1945. godine zadužen Marko Belinić, a od kraja 1945. godine nadalje tu je ulogu imao Duško Brkić¹³. Na početku 1946. godine Ivo Sarajčić postaje sekretar Agitpropa CK KPH, Stevo Tomić

⁸ Agitprop CK KPH gotovo se o svim pitanjima iz kulture, novinstva i izdavaštva konzultirao s Agitpropom CK KPJ ili tražio njegovo odobrenje (primjerice, od upita može li se uz prijevod Engelsova *Porijekla porodice* tiskati životopis Engelsa iz *Porbe* do odobrenja plana o izdavanju djela marksizma-lenjinizma i načina na koji bi se tiskali govori sovjetskih rukovodilaca). Ilustracije radi, direktive su se slale o obilježavanju godišnjica Oktobra, državnih praznika, načinu popularizacije »bratske ljubavi« sa Sovjetskim Savezom i sl. Prema: A ISP Fond CK SKH, 1945., Organizaciono-instruktorsko odjeljenje (knjige, depeše). Opširnije o tomu u radu *Kašić, B.*, Marksizam-lenjinizam i KPJ, Povijesni prilozi, Zagreb 1987., br. 6, 141—216.

⁹ A ISP Fond CK SKH, 1945., Odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (o organizacionim pitanjima).

¹⁰ A ISP Fond CK SKH, 1945., Agitprop, Zapisnik sa sastanka CK KPH održanog 1. lipnja 1945.

¹¹ Na sastanku CK KPH od 3. kolovoza 1945. godine konstituirale su se sve navedene komisije: Komisija za izgradnju vlasti (Z. Brkić, I. Leko, T. Štajcer), Komisija za ekonomsku politiku (A. Berus, D. Čalić, M. Iveković, Mesarić), Sindikalna komisija (M. Belinić, I. Kranželić, S. Pukljek, B. Soačev), Vojna komisija (R. Žigic, I. Gošnjak, I. Denac), Komisija AFŽ (M. Gržetić, B. Korać, M. Đerđa, V. Gašparac), Komisija za socijalnu politiku (M. Počuča, P. Žukina-Šumski, M. Majstorović), Komisija za škole (K. Mrazović, I. Frol, M. Franičević, M. Jurić). Usp. A ISP Fond CK SKH, 1945., Zapisnik sjednice CK KPH od 4. kolovoza 1945.

¹² A ISP Fond CK SKH, 1945., Agitprop, Zapisnik sa sastanka CK KPH održanog 1. lipnja 1945.

¹³ Na sjednici CK KPJ s biroom CK KPH od 5. prosinca 1945. odlučeno je da D Brkić vodi Odjeljenje agitacije i propagande CK KPH umjesto M. Belinića. Prema A CK SKJ III/10, 1945.

odgovoran za rad u sektoru dnevne agitacije i tiska (pomoćnici — Milan Despot i Nina Rubčić), Milo Popović za teoretsko-predavački sektor (u sklopu su sektora i Gušte Šprljan kao upravitelj partijske škole i Soka Krajačić), Marin Franičević zadužen za kulturno-umjetnički sektor (zajedno s njim: Zlatko Munko, Vjekoslav Kaleb, Natko Devčić, Franjo Mraz i Ivan Dončević), Hubert Kruljac za organizaciono-tehnički sektor (uz njega: Deneš Weiss, Viktor Kunštek i Mića Gledić)¹⁴.

Osnovna orijentacija bila je da se kadrovskim pojačanjem osposobi Agitprop za »pokrivanje« svih polja djelatnosti, a isto tako omogućiti kontinuirana agitacijsko-propagandna aktivnost.

Već od sredine 1945. godine naziru se obrisi modela koji na različitim razinama koncentriraju i rukovodi nizom akcija (direktivni model), a po vertikali omogućuje unutarnju informacijsku propulzivnost, tvoreći tzv. partijsku javnost. Predstojalo je daljnje učvršćivanje i razgranjivanje agitprop aparata koji logikom konsolidiranja temeljne strukture moći stvara i svoju horizontalnu mrežu tijela (struktura piramide). Do 1948. godine osnivaju se i popunjavaju agitprop odjeli pri »sreskim, gradskim, reonskim i drugim komitetima ranga sreskih [...]«¹⁵, djelatnost se na svim razinama profesionalizira, a dovršava se glomazan agitacijski sustav. U Hrvatskoj je oko sredine 1947. godine stvoren slojevit agitprop aparat od nekoliko stotina ljudi.

Agitprop odjel u CK KPH imao je osam članova: Jure Franičević, sekretar Agitprop odjela, Tode Čuruvija, zamjenik sekretara, Rikardo Sutlović, teoretsko-predavački sektor, Stevo Tomić, kulturno-umjetnički sektor, Tonka Borić, agitacija i propaganda, Mate Dorčić, narodno prosvjeđivanje, Josip Lukatelo, školstvo, Pjero Šegvić, kulturno-prosvjetni rad u sindikatima¹⁶.

Uz to, po hijerarhijskoj piramidi najviše agitprop tijelo, čiji su članovi bili zaduženi za koordinaciju i kontrolu agitprop aparata u cjelini, djelovali su još agitprop odjeli Centralnog, oblasnih i okružnih komiteta KPH. Usporedbe radi, članovi Agitprop odjeljenja CK KPH (dakle, centralne razine), bili su: Ivo Sarajčić, sekretar Agitpropa, Stevo Tomić, agitacija i propaganda, Milo Popović, teoretsko-predavački sektor, Marin Franičević, kulturno-umjetnički sektor, Tiho Cvrlje, narodno prosvjeđivanje, Pjero Šegvić, rad sa sindikatima¹⁷, iz čega su vidljiva i neka kadrovska preklapanja.¹⁸

¹⁴ A ISP Fond CK SKH, 1946., Agitprop, Pismo Agitpropa CK KPH Centralnom komitetu KPJ od 7. siječnja 1946.

¹⁵ A ISP Fond CK SKH, 1947., Organizaciono-instruktorsko odjeljenje, Pismo CK KPJ Centralnom komitetu KPH od 7. veljače 1947.

¹⁶ A ISP Fond CK SKH, 1947., Agitprop, Popis članova agitprop odjeljenja Centralnog, oblasnih i okružnih komiteta KPH od 31. siječnja 1947. godine.

¹⁷ Usp. nav. dokument.

¹⁸ Koji su to, uz navedene, najznačajniji ljudi u agitpropovskoj strukturi Hrvatske? Uz to što su neke ličnosti imale više funkcija (primjerice, I. Sarajčić je, uz sve ostalo, bio i glavni urednik glasila KPH *Naprijed*), riječ je o užem kadrovskom odabiru ideologijski »podobnih«.

Prema podacima s početka 1947. godine navodim tek prve ljude u piramidalnoj ljestvici: A. S. Maštrović, sekretar Agitpropa Oblasnog komiteta Dalmacija, M. Kukoč,

Razvoj agitpropovskog sustava do 1948., dan u osnovnim crtama, ukazuje na unutarnju opreku sistema koji se uspostavljao. Ona se ogledala ponajprije u neprestanom razgranjivanju i organizacijskom rastu s tendencijom osamostaljivanja i podvlašćivanja, a da se početni nalog agitpropa nije propitivao niti artikulirala njegova uloga u svezi s cjelovitim socijalnim prostorom koji natkriljuje i kontrolira. Na djelu je bila samo njegova funkcionalizacija i primjena koja je kao nadomjestak imala iznova funkcionalizaciju i primjenu¹⁹. No nalog je usustavljen logikom vlasti (demokratski centralizam, partijnost, zabrana frakcija). Samoproizvođenje sustava, što je obilježje realsocijalističkih režima, imalo je u tom razdoblju ulogu legitimacije već uspostavljenog poretka, radeći cijelo vrijeme na njegovoj ideologijskoj slici.

Time se vraćamo na analizu značajki ideologije o kojima je ovdje riječ.

1.1. Konzekventno komunističkoj doktrini o diktaturi proletarijata kao dominaciji »opće volje« na temelju posjeda »univerzalizirane umnosti«, u Hrvatskoj je od 1945. godine na djelu niz različitih legitimacijskih elemenata revolucionarne vlasti (od naslijeđenih, spontanih do organiziranog sustava). Neovisno o mjestu u redosljedu, u neposrednom poslijeratnom razdoblju značajno je više elemenata koji se međusobno preklapaju i suodnose:

- 1) kanoniziranje »marksizma-lenjinizma« kao ideologije »opće volje« i navlastite pretpostavke Komunističke partije na vlasti,
- 2) prosvječivanje i preodgajanje većine u skladu s nastupnom političkom doktrinom, pri čemu vladajući »nazor na svijet« postaje predmetom izobrazbe, neupitnog usvajanja, idejnog osvješčivanja te agitacijsko-propagandnim radom otvorene instrumentalizacije,
- 3) uporaba tradicijskih vrijednosti političke kulture stanovništva (populizam, kolektivizam, harmoničnost seoskih zajednica)²⁰ s utopijsko-mitskim elementima povijesne misije revolucije (nada, humanizam, zajedništvo, tzv. egalitarni sindrom),
- 4) blizina općih tekovina i demokratskih vrijednosti narodnooslobodilačkog i antifašističkog rata (patriotizam, zajedništvo, jedinstvo, bratstvo).

sekretar Agitpropa MK Split, D. Zlatić, sekretar Agitpropa Oblasnog komiteta Istra i Julijska krajina, E. Derossi, sekretar Agitprop odjeljenja MK Pula, A. Badurina, sekretar Agitpropa OK Sušak, G. Miloš, sekretar Agitpropa MK Rijeka, I. Vukolić, sekretar Agitprop odjeljenja OK Banija — Sisak, M. Križnil, sekretar Agitpropa OK Varaždin, I. Šegović, sekretar Agitpropa OK Osijek, D. Vojvodić, sekretar Agitpropa OK Daruvar, I. Perkušić, sekretar Agitpropa PK Brod, B. Majer, sekretar Agitpropa MK Zagreb (usp. nav. dokument).

¹⁹ Ili »To što se drži isprva je vanjski uzrok, a potom je uzrok koji je postao unutrašnjim. Od tog momenta ideosfera — kao posebna sfera govora jedne ideologije — funkcioniše 'sama po sebi'.« Napomena: Riječ je o Paćevoj parafrazi R. Barthesa o obilježjima ideosfere. Usp. Pačić, I., *Proizvodnja ideologije*, Prosveta, Novi Sad 1984., 168.

²⁰ *Augustin D. R.*, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Školska knjiga, Zagreb 1984.

Zbog pragmatičkih je razloga Komunistička partija Hrvatske na različite načine primjenjivala te elemente kao legitimacijski okvir bilo u sferi organizacije vlasti (pribavljanjem plebiscitarne jednoglasnosti pri izborima prikazane kao volja cjeline stanovništva, jedinstvom zakonodavne i izvršne vlasti, preklapanjem partijskih i državnih funkcija ili tzv. personalnim jedinstvom), bilo u izdavaštvu, kulturi, znanosti i životu općenito.

Legitimaciju vlasti Komunistička je partija provodila putem medija (kontrolom tiska i radija, ponajprije), tekućom agitacijom i propagandom, diskursom i nizom ikoničkih elemenata (izbori, proslave, rituali koji impliciraju »bratsko jedinstvo« sa SSSR-om) do karizmatičke legitimacije vlasti.

Pitamo ponajprije: kako je »marksizam-lenjinizam« kao službena podloga komunističke doktrine posredstvom KPH, preciznije, njegova Agitpropa, djelovao kao osnovno uporište legitimacije vlasti? Pojednostavnjeno: time što je kao neupitan svjetonazor proletarijata (u biti njegove avangarde) postao okosnica ideosklopa i kriterij »samom sebi«, a njegova djelotvornost u skladu s još prijeratnom tezom u komunističkom pokretu »o imanentnoj ostvarivosti revolucije«, biva upravo u nalogu legitimacije poretka.

Problem podvlačivanja jedne socijalno-teorijske pozicije na način da ona legitimira neposredne akte vlasti izravno je upućivao »marksizam-lenjinizam« na Agitprop KPH, a nju samu hipostazirao u ideološki poruku, agitaciju, predmet indoktrinacije, propagandni materijal. Tako je prvo Uputstvo novoosnovanog Agitpropa KPH davalo velike ovlasti upravo rukovoditelju teoretsko-predavačkog sektora (on se imao brinuti o tomu »da u našoj štampi i propagandi budu pravilno tumačena, s gledišta opće partijske linije, sva pitanja, da u partiji i oko partije ne dolazi do unakažavanja teorije 'marksizma-lenjinizma'; on treba, uz pomoć i kontrolu foruma, da organizira borbu i da je vodi protiv onih koji unakažuju teoriju i liniju; on treba planski da pristupi organiziranju pravilnog odgajanja masa u duhu učenja Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina. On istovremeno mora dati plan rada iz teorije 'marksizma-lenjinizma' za pojedine partijske organizacije [...]«²¹. Proces indoktrinacije bio je štoviše moguć i zbog teorijske neosvijestjenosti cijelog kategorijskog sklopa koji se pod prizmom »marksizma-lenjinizma« obznanjivao više deklarativno, i zbog svjesne instrumentalizacije od subjekta »avangarde«. Kad je riječ o prvom argumentu, nije bio posrijedi problem unutar teorije same, jer to vrijeme karakterizira posvemašnja odsutnost kritičkog promišljanja marksizma. Premda su od 1945. do 1948. godine u NR Hrvatskoj djela iz »marksizma-lenjinizma« udvostručena, a djela iz znanosti i publicistike — udesetorostručena (u tom je broju zakriven i velik broj naslova marksističko-lenjinističke proizvodnje)²², nije bilo izvornih marksističkih

²¹ A ISP Fond CK SKH, 1945., Agitprop, O reorganizaciji agitacije i propagande.

²² Uz Staljina i Lenjina prevedeni su brojni spisatelji i teoretičari službenog marksizma-lenjinizma u nizu popularnopicističkih izdanja od Ždanova i Molotova do Sorokina, Višinskog, Sukova, Rozental, Kornilova, Aleksandrova, Dimitrova, Leon-tijeva, Vigotskog, Ljapina i dr. Usp: Planiranje izdavačke djelatnosti, Socijalistički front, Zagreb 1949., br. 2, 79.

djela. Ono malo oskudnih priloga u tisku²³ u interpretaciji ima ponajprije ideologijski sukus i ispod je razine elementarnih teorijskih i znanstvenih uvida, a tzv. konstitutivni pojmovi (diktatura proletarijata, dijalektički materijalizam i sl.) naprosto se predmnijevaju ili emocionalno intoniraju. Bitno je pripomenuti: dok se »marksizam-lenjinizam« kao revolucionarna teorija Komunističke partije Hrvatske stidljivo ističe u tisku (paradigmatičan je *Naprijed*) u toku 1946. i 1947. godine (do Petog kongresa KPJ u upotrebi je narodnodemokratska frazeologija), istodobno se odvija permanentna indoktrinacija posredno, sukcesivnim objavljivanjem marksističko-lenjinističkih prijevodnih sastavaka²⁴. Teorijsko polazište Komunističke partije iznosi se na vidjelo posredovano i posredno.

Legitimacijski moment same teorije priskrbljivao se vjerom u »prvu zemlju socijalizma« te identifikacijom sa sovjetskim marksizmom-lenjinizmom koji je imao rang teorije uopće.

Sustav ovisnosti o izdavanju marksističko-lenjinističkih radova u SSSR-u pokazivao se tako u nekritičkom preuzimanju svih, posebno marksističko-lenjinističkih, djela, te se glavno izdavačko poduzeće *Kultura* (Zagreb — Beograd) nije ni trudilo da izrazi privid samostalnosti. To prije što je posredovanje bilo direktivno, odnosno programe izdavačke djelatnosti odobravao je Agitprop CK KPJ, te ni načelna dvojba Agitpropa CK KPH nije dolazila u obzir. Dokle je utjecaj na izdavaštvo nadilazio i pitanje međusobne partijsko-izdavačke državne suradnje (i jugoslavenskog okvira, isto tako) i dospijevao u prostor izravne socio-kulturne komunikacije Hrvatske, pokazuje ovaj podatak. Uz stalne rubrike prijevodnih tekstova iz Sovjetskog Saveza, glasilo KPH *Naprijed* dobilo je potkraj 1945. godine dopis Predstavništva Sovinformbiroa (potpisnik N. Tjapkin) kojim bi u ideoprojekciji SSSR-a nadalje sudjelovali sami sovjetski autori. U dopisu izravno stoji: »Do sada list *Naprijed* je objavljivao naše materijale od jedne prilike do druge. Ja mislim da to ne zadovoljava čitaoce, koji se, kao prema pravilu, vrlo živo interesuju životom u Sovjetskom Savezu. Polazeći baš od ovog gledišta, drugovi Đilas i Mitrović predložili su da se materijal o Sovjetskom Savezu objavljuje sistematski, u svakom broju [...]. Veoma Vas molim da predate članke redakciji *Seljačka sloga*, kao i da zamolite urednika ovog lista da piše kakvi su mu članci o životu u Sovjetskom Savezu potrebni.«²⁵

²³ Uz *Borbu*, centralno glasilo Komunističke partije Jugoslavije, za hrvatski prostor najznačajniji je *Naprijed*, partijsko glasilo hrvatskih komunista. U *Naprijedu*, koji može biti mjerodavna oznaka za cijelu duhovnu situaciju, teorijskih tekstova o marksizmu nije bilo do 1949. godine; tek nekoliko tekstova prigodničarske naravi. Na primjer, Besmrtni Lenjin (18. siječnja 1946.), Karl Marx — Povodom 63. godišnjice smrti (16. ožujka 1946.), P. Vranicki, Materijalističko shvaćanje historije i Oktobarska revolucija (6. studeni 1947.), S. Pulišelić, Karl Marx veliki borac za progres čovječanstva (12. ožujka 1948.).

²⁴ Primjera radi, *Naprijed* samo u toku 1946. godine objavljuje više prijevodnih tekstova Lenjina, Selektora, Kovaljova, Maslina, Kalinjina, Leontijeva, Kolbanovskog s tematskim rasponom državotvornog marksizma (materijalizam i idealizam, ideologijski rad, inteligencija i klasnost i sl.).

²⁵ A ISP Fond CK SKH, 1945., Zapisnik CK KPH od 26. lipnja 1945.

Bio je to prijedlog, preciznije, agitpropovski nalog koji je izravno utjecao na mogućnost interpretacije »slike«, jačanje cenzure i kontrolu tiska od neovlaštenog subjekta.

Ako se k tomu pridodaju čimbenici simboličke proizvodnje društvenosti i niz subjekata koji su na tome radili, od Društva za kulturnu suradnju Hrvatske sa SSSR-om osnovanog 14. lipnja 1945. a iniciranog u Zagrebu još na početku 1940.,²⁶ od obljetničkih proslava, kazališnih izvedbi, kino-programa te neizostavnog, gotovo mitskog značenja Staljinove *Historije SKP(b)*, djelomice se objašnjava i kontekst ideosfere — nemoć proizvođenja vlastite zbilje.

Nastojanje je, što se tiče druge činjenice, bilo usmjereno na stvaranje partijske ideosfere. Pritom je osnovna uloga »marksizma-lenjinizma« kao legitimacijskog faktora bila ideologijsko homogeniziranje naroda (»radnika, seljaka i poštene inteligencije«) oko neposrednog socijalnog projekta zemlje. »Marksizam-lenjinizam« imao je mobilizacijsko-socijalizirajuću i integracijsku ulogu u neposrednom akcionom programu: planu obnove i izgradnje zemlje i učvršćenja političke vlasti.

U procesu naglašene i na više razina provedene ideologizacije, propaganda »marksizma-lenjinizma« bila je u funkciji revolucioniranja svijesti narodnih masa i preodgajanja većine, a pronosila se najviše s pomoću masovnih organizacija (Narodne fronte, sindikata, AFŽ-a). Izravna doktrinacija provodila se u porukama: »razvijanje svijesti masa«, »jugoslavenski patriotizam«, »borba za zdravu ideološku marksističko-lenjinističku osnovu kulture«, »u duhu marksizma-lenjinizma«²⁷. Uz to, odmah nakon završetka rata KPH radi na cjelovitom sustavu marksističkog educiranja svojeg članstva osnivajući potkraj 1945. godine u Zagrebu Nižu partijsku školu²⁸, te iniciranjem kurseva, dopisnih škola, kružoka i seminara u svim većim gradovima Hrvatske. »Briga o pravilnom sprovođenju linije« biva okosnica pristupa i preduvjet revolucionarne akcije, što ilustrira i ovaj materijal Agitpropa CK KPH iz prosinca 1946. godine: »Uslovi, naše pozicije, i povjerenje masa u Partiju i njenu politiku su takvi, da je moguće, a stvarnost to traži, široko preodgajanje radnih masa, unošenje marksističke svijesti u široke mase [...]. To još oštrije postavlja pitanje naoružavanja Partije i rukovodećeg kadra

²⁶ Inicijativni odbor pood nazivom Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza okupio je prvotno ugledne prvake (A. Cesarca, A. Augustinčića, M. Konjohodžića, M. Protegu i S. Šilovića — A ISP F CK SKH, 1946.* c). Poslije rata osnovano društvo stvara niz sekcija (za ruski jezik i književnost, za društvene znanosti, za pravo i zakonodavstvo, za medicinu i film, za glazbu, za likovne umjetnosti), brojeći na početku 1947. godine više od 1200 članova. O tome opširnije: *Očak I.*, O Društvu prijatelja Sovjetskog Saveza, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1985., sv. 22, 129—152.

²⁷ *Tomčić, S.*, O kulturno-masovnom radu danas, *Socijalistički front*, Zagreb 1949., br. 2.

²⁸ Potkraj 1945. godine u Hrvatskoj je otpočela s radom Niža partijska škola s oskudnim predavačkim kadrom, uglavnom namijenjena tzv. srednjem partijskom kadru, a predmetnu jezgru tvorili su Historija SKP (b), Partijska izgradnja i NOB i Izgradnja države. Prema: A ISP Fond CK SKH, 1946., Agitprop, Izvještaj o radu Niže partijske škole pri CK KPH. O tome opširnije *Jandrić, B.*, Obrazovanje kadrova KPH 1945—1949. godine. *Povijesni prilozi*, Zagreb 1990., br. 9.

marksizam-lenjinizma [...]. Koliko je važno poznavanje marksizma-lenjinizma za pravilno sprovođenje partijske linije i pravilan stav prema raznim problemima vidi se iz čitavog niza političkih grešaka na terenu (pitanje saveznika HRSS-a, greške u otkupu žita gdje se lupalo po kulacima a udarac je padao po srednjacima, izazivala se i naduvala klasna borba između kulaka i sirotinje — time smo skućavali masovnu bazu naše politike i potkopavali savez sa srednjacima i svim poštenim rodoljubima).²⁹ U program sveopće i po mnogim značajkama nasilne ideologizacije/indoktrinacije uključene su bile i sve ustanove društvenog života (od Sveučilišta i škola do kazališta, knjižnica, društvenih organizacija poput »Društva prijatelja SSSR-a« i sl.).

1.2. Nakon svršetka drugoga svjetskog rata odvijao se proces sublimiranja nacionalnog (entiteta, kolektiviteta).³⁰ Pritom je posrijedi ideologijska postavka (i posljedice koje su iz nje proistekle) po kojoj rješavanje nacionalnog pitanja biva ostvareno samim činom revolucije kao socijalnog projekta. Preciznije, ono je načelno imalo biti riješeno posredstvom revolucije kao višega rodnog pojma (= oslobođenje radničke klase kao uvjet oslobađanja svih drugih entiteta), a istodobno ono je i dokinuto (»Mi smo likvidirali nacionalno pitanje kao problem koji je morio sve naše narode, i danas su naši narodi svi slobodni, svaki sam sobom upravlja, zbog čega je ova cjelina, ova zajednica koja se zove Federativna Narodna Republika Jugoslavija utoliko jača«).³¹

Sublimacija nacionalnog kao zasebnog principa kolektivne svijesti imala je za pretpostavku konzekventnu provedbu nadređenog principa — klasnog supripadništva (»proleterski internacionalizam«), premda je u neposrednom poslijeratnom razdoblju počivala i na želji »ratnog zaborava« ili »odgode sjećanja« (parola »bratstvo i jedinstvo«).

No, što sublimiranje nacionalnog u neposrednom poslijeratnom razdoblju prvenstveno predmnijeva? Suočavanje s »nacionalnim fenomenom« skriva u sebi tri poteškoće:

- znanstvenog/etimologijskog određenja zbog kategorijske zbrke (par nacija — narod) i različita znanstvenog poimanja,
- načina simboličke produkcije nacionalnog kao principa navlastitog identiteta,
- empirijske analize unutar koje se prosudba nacionalnog u konkretnim povijesnim okolnostima sabire uz naznačene poteškoće ovisno o metodičkom polazištu i vrijednosnom stavu, ujedno.

Nesporno je tek da se u poslijeratnom razdoblju ideologijska volja subjekta moći — Komunističke partije — nametnula kao »opća volja« naroda, dok se konstitucijski princip zajednice izvodi na temelju revolucionarnog a ne političko-pravnog predložka. Kompleks pitanja nacija/narod

²⁹ A ISP Fond CK SKH, 1946., Agitprop, Referat o ideološkom odgoju komunista od 8. prosinca 1946.

³⁰ Napominjem da u ovom dijelu dajem tek napatuk o sublimaciji nacionalnog, a ta problematika nalaže zasebno istraživanje.

³¹ Tito, B. J., prema: Sabrana dela (knj. 6), I. C. Komunist, Beograd 1979., 221.

bio je tek u funkciji revolucionarne ideologije, staljinski sveden na »dio pitanja diktature proletarijata«. ³²

Naznačujući pitanja koja su predmet zasebnih analiza ukazujem tek na neke aspekte sublimacije nacionalnog pitanja kao imanentnog svojstva partijske ideologije u Hrvatskoj.

Pri razumijevanju osnovnu dvojbu označuje razlikovanje ili zajedničkost pojmova narod i nacija, to jest načelo ustrojstva prvog odnosno drugog tipa zajednice ³³.

No spekulativno izvođenje kategorija narod i nacija, koje se najviše zapliće oko teze: je li narod ili pak nacija povijesna tvorba, iskazuje upravo na primjeru poslijeratne ideologije svojevrstan paradoks.

Prvo, pokazalo se, ako se previdi »revolucionarno-pravni aspekt« Ustava, te prethodno odluka ZAVNOH-a i AVNOJ-a, da u ideologiji Komunističke partije Hrvatske u razdoblju od 1945. do 1948. ni narod ni nacija nemaju zasebnog određenja do samorazumijevanja. Stoga je pri analizi teškoća u striktnoj određivosti kriterija. Pomiješana su povijesna i prirodna svojstva zajednice.

No dok se nacija kao pojam, prema uvidu u arhivsku dokumentaciju Komunističke partije Hrvatske, malokad spominje implicirajući ili stav o »nadilaženju nacionalnog« ili pak naciju kao »buržoaski ostatak«, Komunistička se partija organizacijski konstituira na nacionalnom principu, vodeći računa o nacionalnom sastavu članstva, posebno njegovih tijela. Neposredno poslijeratno razdoblje u znaku je teze o »poboljšanju nacionalnog sastava«, pri čemu se posebno vodilo računa ili time podrazumijevala agitacija za ulazak Hrvata u redove partije. Ilustracije radi, navodim podatke za razdoblje od sredine 1945. do kraja 1947. godine. U Komunističkoj partiji Hrvatske bilo je na početku listopada 1945. godine u ukupnoj strukturi članstva 62% Hrvata, 35% Srba, a ostalih 3%. ³⁴ Potkraj 1945. postotak Hrvata je porastao na 64,95% (i »ostalih« na 4,32%), dok je udio Srba u strukturi pao na 30,73%. ³⁵ Na početku 1946. godine broj se Hrvata povećava u ukupnom članstvu na 66,36%, a broj Srba pada za više od 1% (točnije, na 29,39%). ³⁶ Ta je tendencija osjetna u toku 1946. godine, tako da su na početku 1947. godine u ukupnoj strukturi članstva Hrvati zastupljeni sa 67,69%, Srbi sa 28,12%, a

³² *Staljin, J.*, Pitanja lenjinizma, CDD SSOH, Zagreb 1981., 52.

³³ Premda se pojam nacija najčešće rabi u smislu njezina povijesnog entiteta za razliku od pojma narod razumljenog kao zajednica prirodnih svojstava, priklonila bih se definiciji koja u hegelovskoj tradiciji određuje naciju (*die Nation* naspram *das Volk*) kao izlazište posebnosti temeljem prirodna ustrojstva narodnog života ili duha o sebi (*Prpić, I.*, Sociologija nacije ili naciologija povijesti, države i društva, *Naše teme*, Zagreb 1986., br. 7—8, 943). Implicitno, sistem srodstva, krvi i tla pripada konstituciji nacije. Valja uz to pripomenuti da je u hrvatskom jeziku »narod« prijevod latinske riječi »natio«, što ukazuje na dodatne probleme uporabe.

³⁴ A ISP Fond CK SKH, 1945., Zapisnik CK KPH od 26. lipnja 1945. O strukturi članstva te nacionalnom sastavu KPH pobliže: *Jandrić, B.*, Organizaciono stanje i struktura Komunističke partije Hrvatske od oslobođenja zemlje do kraja 1946. godine, Oslobođenje Hrvatske 1945., Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1986., 62—79.

³⁵ A ISP Fond CK SKH, 1947., Izvještaj CK KPH CK KPJ od 27. I. 1947.

³⁶ A ISP Fond CK SKH, 1946., Organizaciono stanje i problemi od 2. mj. 1946.

na »ostale« je otpadalo 4,18%³⁷. U 1947. godini taj se trend stabilizira, te se omjeri postotaka potkraj 1947. godine bitnije ne mijenjaju. »Agitacija za ulazak Hrvata« u partijske redove i tzv. »borba za hrvatske mase« u Narodnoj fronti ulazile su u red osnovnih ideoloških ciljeva Partije.

Isto tako, dok je na jednoj strani u prvim poslijeratnim godinama postojao princip izravnog sudjelovanja Hrvatske u »bratstvu revolucionarnih naroda« (na djelu je forsiranje izravnog »bratstva« sa Sovjetskim Savezom očigledno u tisku, kazališnim izvedbama, zajedničkim društvima i sl.) ili nadnacionalnosti kao dvostrukog posredovanja (»jugoslaventstvo«, »proletersko zajedništvo«), na drugoj se strani nacionalno naziva političkim neprijateljem — šifra »buržoaski nacionalizam«³⁸, ili pak »sebičnošću«, »hrvatskim šovinizmom«, »separatizmom«, »velikosrpskim šovinizmom«. Zamjetno je da se, u odsutnosti drugih termina (nacionalizam je ambivalentan, premda s negativnim ideološkim kodom), ponajprije rabi »šovinizam« s raznolikim spektrom uporabe³⁹.

Narod je, za razliku od nacije, imao vrijednosno pozitivan kod, pri čemu je istodobno označivao i povijesne entitete (»jugoslavenski narodi«), narod u smislu demosa, ali, što se čini značajnijim, narod kao ideološka sintagma.

Titovu tezu o »jedinstvu naroda« u smislu političkog subjekta »napredne diktature«⁴⁰ u Hrvatskoj je neupitno slijedio V. Bakarić. Dok ju je E. Kardelj teorijski potkrijepio sintagmom »istinska narodna demokracija«⁴¹,

³⁷ A ISP Fond CK SKH, 1947., Izvještaj CK KPH CK KPJ od 27. I. 1947.

³⁸ Šprljan, G., Buržoaski nacionalizam i proleterski internacionalizam, *Naprijed*, Zagreb 1949., br. 2—3 (11. veljače).

³⁹ »Šovinizam«, koji je i u marksističkoj literaturi staljinske provenijencije najčešće oznaka za neprijatelja po nacionalno izvedivoj osnovi, u partijskoj ideologiji KPH funkcionira usporedo s »mačekovcima«, »popovima«, »sektama«, »kulačkim elementima«, »sektaštvom«, »neparticijama«. dakle na listi je oznak za političke neprijatelje. (Prema: A ISP Fond CK SKH, 1947., Političko stanje, 2. mj., 1947.). Vidljivo je da se šovinizam najčešće atribuirao kao velikosrpski, dok se politički neprijatelj unutar hrvatskoga naroda nijansiranije izvode — uz »šovinizam« upotrebljavaju se svi netom dani pojmovi. Još na prvom sastanku CK KPH ukazivano je na šovinizam kao jedan od glavnih problema (pri čemu su se ponajprije podrazumijevale velikosrpske tendencije u istočnoj Slavoniji). U zapisniku CK KPH od 26. lipnja 1945. (A ISP Fond CK SKH, 1945., Zapisnik CK KPH) eksplicitno se kaže: »Talas tog šovinizma donose Srbi iz Hrvatske, koji su bili odbegli 1941 godine u Srbiju, a sad se vraćaju nazad. [...] Da bi sprečili i uništili šovinizam nužno je pronaći kanale odakle dolaze velikosrpske parole i kažnjavati sve krivce. U hrvatskim gradovima i varošicama potrebno je postaviti za komandante Hrvate kao i miliciju iz hrvatskih mesta. Nužno je naglasiti da je šovinizam glavna opasnost za Federativnu Demokratsku Jugoslaviju« (Brkić, isto).

U »velikosrpske šovinističke« teze ubrajaju se među inim i: Srbi »su se borili i oni imaju pravo vladati«, »Svi Srbi na okup« i dr., a kao šovinističke teze među Hrvatima partijski se kvalificiraju parole: »Kakva će biti granica između Hrvatske i Srbije«, »Hoće li biti riješeno hrvatsko nacionalno pitanje«, »Hrvati Hrvatskoj, a Srbi Srbiji« (nav. dokument).

⁴⁰ Tito, B. J., Temelji demokratije novog tipa, *Komunist*, Beograd 1947., br. 2, 1—12. O tome usp. knjigu Banac I., Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovske rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu, Globus, Zagreb 1990.

⁴¹ »Istinska narodna demokracija« preuzima na sebe cjelovitost značenja, postajući pritom javna oznaka za valorizaciju novoga društveno-političkog i ekonomskog porotka.

za Bakarića je ona značila rješenje nacionalnog pitanja. To se očitovalo u kontinuiranom zagovaranju nadnacionalnoga klasnog subjekta u obliku savezništva »radnika, seljaka i tzv. poštene inteligencije«, u potiskivanju hrvatskog pitanja, ali i u kritici upućenoj A. Hebrangu poradi zanemari- vanja srpskog nacionalnog pitanja.⁴²

Unutar teze o narodu, ideologijski mišljenom — kao jedinstvenom politi- čko/klasnom nositelju zajedništva (ne samo unutar Jugoslavije) — i pa- role »bratstvo i jedinstvo« koja je podvodila a ne dovodila sve narode u vezu, zbivao se proces sublimacije nacionalnog identiteta. Novo, i u mno- gim segmentima nasilno izvedeno, revolucionarno zajedništvo nalagalo je i proizvodnju nove društvenosti. Sublimacija nacionalnog ponajprije se obznanila unutar sfere tzv. simboličke društvenosti, točnije, ikonografijom zajedništva koja je reducirala sve elemente nacionalnog/narodnog entite- ta/prepoznavanja na planu vizualnog mišljenja, jezika, slika iz povijesti do ikonografije pučkih predodžbi (omjer hrvatskih i jugoslavenskih zasta- va na proslavama, primjerice)⁴³. Sankcioniralo se javno manifestiranje nacionalnosti.

Očevidan rez zbivao se na planu odnošenja spram prošlosti zasebnog (hrvatskog) naroda zakrivanjem svih momenata egzistencije, imena i zbi- vanja koja su imala dodira s građanskim (kulturom⁴⁴, poviješću, tradi- cijom) ili podsjećala na zapadnoburžoaski koncept života/mnjenja (gla- zba, moda, buržoaski svjetonazor). Kako o tomu nije bio uspostavljen kodeks propisa, a »javnost« je postojala samo u smislu direktiva odozgo, kriteriji su se voluntaristički određivali, posebno u sferi kulture.

1.3. Uz nasilnu ideologizaciju svega društva po načelu preodgajanja većine, Komunistička partija Hrvatske prvih se godina poslije rata kori- stila partijskošću na planu znanosti, kulture, stvaralaštva općenito. Putem institucije agitpropa te mjerama ovlašćivanja i samoovlašćivanja, ona je ubrzo ostvarila kontrolu nad cjelinom stvaralaštva, pri čemu marksistička ideologija biva uporištem političkog tutorstva i monopola. Na jednoj je strani marksistička teza o jedinstvu teorije i prakse, preciznije, privid nie- zine povijesne konkretizacije, poduprt neupitnošću politike Komunističke

⁴² Bakarić, V., Politički izvještaj CK KPH, u: Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, nav. dj., 72.

⁴³ Tako, primjerice, u jednoj direktivnoj poruci Agitpropa CK KPH partijskom komitetu u Rijeci, u svezi sa situacijom u Istri i Julijskoj krajini u neposrednom poslijeratnom razdoblju (početak 1946. godine), simbolički se, podstredstvom omjera zastava, fokusira mjesto moći i mjesto političkih interesa (cjelovitost, teritorij, Jugos- lavija):

»U vezi situacije u Istri i Julijskoj krajini, poslali smo iz Zagreba kao pomoć slije- deće stvari [...] od materijala, među ostalim poslali smo 300.000 jugoslavenskih i hrvatskih zastavica, 50.000 talijanskih zastavica, 40.000 slika druga Tita, po 5.000 engleskih, američkih i francuskih zastavica, te 550 velikih platnenih hrvatskih zastava.« (A ISP Fond CK SKH, 1946., Agitprop. Dopis od 1. III. 1946.).

⁴⁴ Tako je i jednom državnom nakladnom zavodu poput Nakladnog zavoda Hrvat- ske agitpropovskom cenzurom onemogućeno tekuće tiskanje nacionalnih spisatelja koje agitpropovska vlast naziva dekadentnim i formalističkim. U danom agitpropovskom materijalu spominju se P. Šegedin i N. Simić, dok su se Ujevićeve zbirke pjesama prosljeđivale još Agitpropu CK KPJ (višoj instanci cenzure). (A ISP Fond CK SKH, 1947., Dopis CK KPJ KP Hrvatske u vezi s planovima nakladnih zavoda za 1947.)

partije na vlasti, na drugoj je strani bilo posrijedi, isto tako neupitno, sovjetsko iskustvo. Riječ je o principu koji se, izvorno ustanovljen u sovjetskom etatištkom tipu socijalizma, nadavao kao nužno općenit, inherentan socijalizmu kao takvom. Stoga je i njegova »prisvojenost« bila u korelaciji s cjelinom nekritički usvojene sovjetske misli⁴⁵.

Analize pokazuju da se u partijskoj ideologiji Hrvatske partijnost kategorijski striktno ne odvajava od socrealističkog obrasca, revolucionarnog angažmana, tendencioznosti, socijalističke idejnosti. Točnije, princip partijnosti obznanjivao se upravo u liku tendencioznosti, revolucionarnosti, idejnosti kao već uključeni moment sa značenjskom intencijom. Striktna usmjerenost na uskopolitičku recepciju povijesne zadaće i instrumentalizaciju teorijskih postulata u agitacijsko-propagandne svrhe priskrbila je partijnosti »sistemsko« mjesto. Unutar ideofere odvijala se transmisija zacrtanih programskih zadataka Partije, marksistička poduka komunističara, svenarodni proces ideološkijskog osvješćivanja, odmjeravao se socrealistički kod kulturnog stvaralaštva.

U kulturnoj politici, ucrtanoj odmah nakon oslobođenja, kao direktivnom modelu njezina politička bavljenja, oblikovao se politički obrazac umjetničkog življenja. Tako je kulturna sfera sabirala sve prijepore direktivnog političkog htijenja spram »napredne« i »reakcionarne« kulture, folklor, tradicionalnih kulturnih vrednota, »sumnjivih« buržoaskih ideologija, koncepta masovne kulture. Ona je već unaprijed ulazila u krug kontroliranih polja, sumjerljiva volji političkog diktata, kulturne politike, odnosno politike.

Osnovna sfera kontroliranog i partijskim principima dirigitiranog područja u Hrvatskoj jest tisak.

Uz *Borbu* i *Naprijed*, koji su pripadali centralnom partijskom tisku, te uz informativnu imali i direktivno-instruirajuću namjeru, u Hrvatskoj je osim *Vjesnika* izlazio od kraja 1945. godine i *Narodni list* kao dnevni list.⁴⁶ Od časopisa s kulturno-književnom fizionomijom osnovnu je ulogu imala *Republika*, koja od 1945. godine izlazi kao mjesečnik za književnost, umjetnost i kulturni život (u potpisu prvog broja: M. Krleža, V. Kaleb i J. Horvat), a tek s 1948. godinom pojavljuju se novi časopisi poput *Kulturnog radnika*, *Izvora* i *Djela*. Agitprop CK KPH posebno se bavio tzv. idejnom fizionomijom časopisa⁴⁷ putem ideoloških interven-

⁴⁵ Tako »dijamat«, koji se po Habermasovu gledištu (Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma, Veselin Masleša, Sarajevo 1985., 48) drži filozofskog zahtjeva da se promišlja jedinstvo i povijesti svijeta, u Staljinovu učenju prividno i funkcionira kao jedinstvena teorija povijesti i društva. Jer, parafrazirajući jednu Staljinovu misao, naprednost marksističke teorije jest upravo u tome što pravilno odražava potrebe razvoja materijalnog života društva, te je osnovna dužnost iskoristiti njezinu mobilizatorsku i preobražavačku snagu.

⁴⁶ Informacije radi, prema agitpropovskoj dokumentaciji u Hrvatskoj je 1946. godine izlazilo 26 različitih edicija i časopisa, od kojih je najveći dio bio uske specijalističke namjene (od *Farmaceutskog glasnika* do *Filatelijske* i *Poljoprivredne znanstvene smotre*). Tek nekoliko časopisa iz tog vremena pokrivalo je tzv. društveni angažman (*Republika*, *Seljačka sloga*, *Žena u borbi*).

⁴⁷ Među inim cenzurama, jedna je izravno vezana uz privatnu izdavačku djelatnost, odnosno njezinu zabranu. Tako Agitprop CK KPJ na sjednici s kraja 1947. godine

cija, internom cenzurom koja se redovno provodila u uređivačkoj politici časopisa, te u pravilu dirigitiranom kritikom. Časopisima je namijenjena uloga ne samo pukih registratora već inicijalna moć u motiviranju revolucionarnog stvaralaštva u duhu »prave idejnosti«.

Već primjedbe uz Nacrt plana izdavačke djelatnosti⁴⁸ za 1945. godinu nagovješćuju prvenstvo ideološkog kriterija (»Treba likvidirati s nazivom 'partizanska književnost', partizansko stvaralaštvo itd., pošto ne postoji nikakva 'partizanska književnost', partizansko slikarstvo, nego postoji ili ne postoji naša napredna književnost, ili naša dekadentna, koja se u narodnooslobodilačkom ratu pokazala onako ili ovako«) koji uskoro postaje zahtjev ali i pretpostavni kriterij stvaralaštva.

Ideološki kriterij postavio se ne samo kao direktivni kriterij prosudbe već kao »estetički« pojam stavljen u središte »nove« umjetnosti. Zorni je primjer upravo agitpropovski odnos spram Miroslava Krleža. Tekst priređen za časopis *Republika* (Književnost danas, članak koji odudara od nastupnog socrealističkog obrasca) bio je prethodno cenzuriran ovim riječima: »Krleža je sa svojim programatskim književnim člankom«, kako kaže Rubčić, »stavio redakciju *Republike* pred svršen čin. Naime, bilo je dogovoreno da Krleža napiše neku literarnu stvar za prvi broj *Republike*. Međutim, kad je list bio složen, Krleža je donio članak. Sekretar Agitpropa CK KPH, Sarajčić i Joža Horvat pročitali su članak Krležu sa kojim se nijesu, u mnogome, složili. Ali, da ne bi raskinuli saradnju sa Krležom, članak su dali u štampu. Po njihovom mišljenju, Krleža ima uslova da usvoji našu liniju.«⁴⁹ Paradoks mjesta i smisla tzv. interne kritike biva veći spoznajom o, ubrzo potom, upornom nastojanju da se na tragu reafirmacije Krležina djela i sam Krleža podvede pod realistički trend, premda mu nikad nije bio pridjenut »apsolutni epitet« socijalističkog realista⁵⁰.

Ideološki kriterij isto je tako isključivao svaku individualnost, čak i posebnost unutar okvira »kolektivne indoktrinacije«. To se odnosilo i na jednu tendencijsku poopćivost napredno-revolucionarne književnosti⁵¹, i na spisatelje ponaosob. Kada Radovan Zogović, ondašnji povjerenik za kulturu u Agitpropu CK KPJ, intervenira u povodu »uvodne napomene« članku O. Keršovanija u *Republici* (1/1946.), on negira svaku subjektivnu »zaslugu« unutar kolektiviteta (»U toj napomeni, s jedne strane, preci-

zaključuje: »Treba početi kampanju o njihovom radu kao neprijateljskom u štampi, da se pripremi javno mnijenje.

Po pitanju crkvenih izdanja najviše knjiga je izdala katolička crkva. Tu treba spriječiti propagandnu literaturu. Najefikasnije sredstvo je da radnici ne štampaju takva djela.« Prema: A CK SKJ, 1947., VIII, 1/2—b—4.

⁴⁸ A ISP Fond CK SKH, 1945., Agitprop, Primjedbe uz Nacrt plana, 3.

⁴⁹ A CK SKJ, 1946., III/17.

⁵⁰ Lasić, S., Mladi Krleža i njegovi kritičari 1914—1924, Globus—Delo, Zagreb—Ljubljana 1987., 509.

⁵¹ Svaka je individualnost unaprijed žrtvovana u ime »viših ciljeva« novoga društva, što se vidi i u ovom ulomku iz jednoga direktivnog teksta: »Socijalističko društvo oslobođeno svih sebičnih interesa pojedinaca, grupe ili klase, a rukovodeći se jedino boljitkom zajednice, usvajati će u svom programu i metodu života ono najbolje i najsvrsishodnije.« Prema: O ulozi i zadacima omladinskih literarnih kružoka (bez autora), *Izvor*, Zagreb 1948., br. 8, 498.

jenjena je naučnost i ispravnost članka, a — s druge strane, Keršovani je prikazan kao čovjek preko čije žive riječi, političkog i naučnog rada se odgajao onaj najnapredniji dio našeg oslobodilačkog pokreta, pod čijim rukovodstvom je ostvarena sloboda čovjeka i sloboda napredne misli'. Ovo je višestruko netačno. Najnapredniji dio našeg oslobodilačkog pokreta odgajao je CK naše Partije. Pokojni Keršovani, dalje, nije u nekim stvarima mogao a nije ni trebao da služi kao uzor našim mladim drugovima, itd.«⁵²).

Premda se književnosti nalagalo vjerno odslikavanje revolucionarnih tekovina i prinosa nove vlasti, o čemu svjedoči niz radova i još više direktivnih uputa, smještenost cjelovite kulturne proizvodnje u zasade socrealističkog obrasca nije posve obrazloživa. I to ne samo zbog brzoga ideologijskog razlaza sa sovjetskim konceptom, zbog čega doktrina socijalističkog realizma nije posve uspjela prodirjeti u ondašnju književnu proizvodnju, već i zbog šutnje kao unutarnjeg nepristanka i drukčijeg razumijevanja marksističnosti. U Hrvatskoj se pojavljuje svojevrsan otpor socrealističkom obrascu u kulturi, a među znanim primjerima (Marinkovićeva i Šegedinova proza, Kaštelanova poezija, Barčeve književno-historijske studije)⁵³ napose je zanimljivo stvaralaštvo Vesne Parun. Tragom vlastita stava o nuždi socrealističke književnosti i tzv. znanstvenosti tendencije u književnosti, ondašnji kulturni zvaničnik Marin Franičević uzima V. Parun za paradigmu idejnog neposlušna mladog naraštaja. U povodu zbirke *Zore i vihori* on joj zamjera dekadentnost, »formalistički artizam« s osloncem na prijeratnu modernističku poeziju (posebno Ujevića, Kamova, Krkleca, Cesarića), zadržavajući uz to patronatsko-moralizatorski odnos⁵⁴.

I analize događanja u likovnoj umjetnosti upućivale su na stanovitu dvojbu, koja se, unatoč striktnoj opredijeljenosti, očitovala na mnogo mjesta. Primjerice, u prešutnom neslaganju prigodom izložbe sovjetskih slikara Aleksandra i Sergeja Gerasimova, Arkadija Plastova i Aleksandra Deineke⁵⁵, održane 1947. godine u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, ili pak u »zbunjujućoj« sporosti prelaska u jedinstvenu »borbu protiv formalizma«. Unatoč zahtjevu za potpunu prilagodbu vladajućoj maniri (u kompoziciji, koloritu, tematici, tehnici), godišnje izložbe ULUH-a od 1946. do 1948. pokazivale su dozu oporosti spram socrealizma kao na-

⁵² A ISP Fond CK SKH, 1946., Agitprop, Pismo Radovana Zogovića Dušku Brkiću od 14. ožujka 1946.

⁵³ Usp. Lasić, S., Sukob na književnoj ljevici, 1928—1952, Liber, Zagreb 1970.

⁵⁴ Franičević, M., O nekim negativnim pojavama u savremenoj poeziji, Pisci i problemi, Kultura, Zagreb 1948., 285.

⁵⁵ Za primjer uzimam tek jednu od globalnih ocjena izložbe: »Ta izložba koja čak nije imala ni karakter jednog kulturnog i stilskog akademizma [...] prikazana je, iz obzira prema SSSR-u, kao krajnji rezultat socijalističkog realizma, odnosno kao pouka, kao primjer za ugled itd.

Negodovanje koje inače bi bilo izazvano da nije bilo tog forsiranja, prouzrokovalo je u krugu samog ULUH-a javnu diskusiju, koja je više ličila na sudsku istragu protiv onih koji su se (po budžacima i na drugim mestima) tajno i javno izražavali nepovoljno o toj izložbi.« (Državni arhiv Jugoslavije, Fond 25, 1950., Problemi likovnih umetnosti i likovnih umetnika kod nas, 1—2).

vlastita koncepta. Stoga i mišljenje G. Gamulina⁵⁶, izrečeno u povodu Četvrte izložbe ULUH-a 1948. godine o egzistenciji najrazličitijih shvaćanja i umjetničkih izražavanja, od naturalizma do formalizma, i tri godine nakon oslobođenja pokazuje atmosferu među likovnim stvarateljima. Uz to, razlogom se čini i odsutnost teorijske artikulacije koncepta socrealizma u Hrvatskoj. Nju je u nekritičkim količinama nadomještivala prijevodna literatura sovjetskih teoretičara, u kojoj je posebno mjesto zauzimalo djelo L. Timofejeva *Socijalistički realizam*⁵⁷.

Časopisi kulturne profilacije u prvim godinama objavljuju bez ikakvih redakcijskih pripomena niz članaka sovjetskih autora, koji izravno preuzimaju ulogu programatskih tekstova. Tako *Republika*, najznačajniji časopis u Hrvatskoj, koji inače najčešće kritiziraju zbog nedovoljne socrealističnosti, iz broja u broj tiska upravo takve prijevodne tekstove ne-selektirane sovjetske proizvodnje (Kirpotina, Vermilova, Čarnija, Fadjejeva).

Podignuta na razinu općeg načela, vidljivo, partijsnost umjetnosti bila je istoznačna socijalističkom realizmu. Taj u osnovi metaestetički kriterij figurirao je kao mjera umjetničkog djela, a istodobno se njime prosuđivala »čistoća« partijske ideologije.

Inzistiranje na »čistoći« marksističke ideologije, za koju partijsnost biva disciplinarna mjera prosudbe, ogledalo se u poslijeratnom životu Hrvatske i na razini programatske deklarativnosti, funkcioniranja kritike, podjele kulturnih djelatnika na »naše«, »narodne«, »socijalističke« stvaraoce i na one »druge«, »individualiste«, »dekadente« i sl.

Zaključno: partijska je ideologija u Hrvatskoj, kao i u drugim socrealističkim procesima, u relativno kratkom vremenu uspostavila mehanizme kontrole nad značajnim segmentima društvenog života. Dok se na jednoj strani težilo argumentacijom povijesne valjanosti teorijskog predloška (marksizma-lenjinizma) sve činitelje društvenog života uključiti u sustav novoga političkog djelovanja, na drugoj jedino politička praksa postaje mjera društvenosti općenito. Naime, partijskom je ideologijom, u svoj njezinoj posljedičnosti, napravljen rez u povijesnom životu Hrvatske. Na temelju novih ideoloških poruka, a posebno sa sve određenijom centralističkom vlašću, odvijala se specifična rekonstrukcija života na svim razinama (može se označiti i kao diskontinuitet u odnosu na razdoblje prije drugoga svjetskog rata). Prosudbe i analize nijansiranih izvođenja (primjerice, oblikovanja podaničke svijesti i totaliziranog mišljenja, kao redukcije i sublimacije nekih aspekata života ili tzv. nedodirljivih pitanja) još predstoje.

⁵⁶ Gamulin, G., Povodom IV. izložbe Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske, Gipsoteka, Muzej plastike, Zagreb 1949.

⁵⁷ Timofejev, L., *Socijalistički realizam*, Književnost, Beograd 1946., br. 10, 161—174.

SUMMARY

CHARACTERISTICS OF PARTY IDEOLOGY IN CROATIA (1945—1948)

Investigating ideological picture of postwar life in Croatia necessarily involves thinking about Party ideology. Party ideology covers the entire social space using means of direct management, intermediation, and control of all segments of life. In this article, the author investigates the institutions responsible for the creation of ideology (Agitprop, in particular, as a paradigmatic model of ideology mediation), emphasizing close connectedness of revolutionary ideology with the intentions of the government.

The three characteristics of Party ideology are analyzed: direct legitimization of socialist system, where Agitprop uses various legitimizing means, sublimation of national identity in function of »objective interests« of the proletariat, and Party-belonging as a measure of revolutionary world-view.

Using various methodologies, the author pays a special attention to the elements of newly created structures of Party power, which Communist Party exercised through media (controlling the press and the radio), current campaign and propaganda, discourse, and series of iconic elements, including charismatic legitimation of power.